

ДВА ПРИКАЗА: ДВИЈЕ ДОБРЕ КЊИГЕ!

Рецензенти *Хијазма и хипостазе* (Академска књига, Нови Сад, 2014), наши су врхунски познаваоци свјетске књижевности и компаратисти, академик Светозар Кољевић и проф. Миодраг Радовић; а и тај податак упућује како је књига германисте, проф. др Раде Станаревић, прошла „сито и решето”. А, иако је највећма о књижевности и малчице „о филозофији“, има у тој „малој-великој” књизи и један малецни-лични запис о ликовној страни стваралаштва (у оквиру сегмента *Ћопићев и Совиљев Грмеч*, стр. 53–62): о „наивном сликару” Милану Совиљу рођеном 1926. године, преминулом 2014. (Текст госпође Станаревић о фантастичном и фасцинантном визионару са Грмеча датован је 2006; дакле, поводом пуних осамдесет година умјетничког живота.) Совиљев *Пастир са Грмеча*, заодијева *Хијазам и хипостазу* у гаму зеленкасте копрене израсле са самог дна ауторовог бића; ова пастелна-уљана фантазија, рођена је из саме срчике Милановог личног-непоновљивог животног искуства:

„И он је у младости био пастир. Као они говедари у Ћопићевим успоменама у *Тектеру* [како – у својој књизи – професорка Станаревић именује Бранчилов *Аутобиографски спис*, што га је приредио Живорад Стојковић / иначе, рођени брат глумца Александра и много познатијег Данила-Бате/, објављен у Београду, 1994. године; напомена наша], и он је с прољећа дудукао у трубу савијену од врбове коре. Тутукањем пастир окупља стадо. (...) и Милан Совиљ, као и дјед Раде, и мушкарци уопште, заиста слабо разликује боје, јер је свом *Пастиру са Грмеча* (рани рад, 1982) обукао лила панталоне и неку црвено-теракот обућу. (...) И сликар-Грмечлија Милан Совиљ, приказујући у пејзажу оно што нико жив није видио, већ се јавља само у ‘Народној Машти’.”

Ова, дакле, књига очарава – самим својим префињеним изгледом, дугуљаста и топла, просто „налијеже на руку“ – и прије но што је човјек отвори. У њој су се обрели радови писани од 1983. до 2011. године; у протеклих тридесет година (а и дуже траје, сигурно, бављење овим темама): два текста о Фаусту, настали 1990. и 1983. су „најстарији“ (*Фаустовска тема* и *О „Хрватском Фаусту“ Слободана Шнајдера*); а *Мит, бајка, бајалица* је „најмлађи“ (2011), *Феномен осмог стиха* (о Шопенхауеру и Лази Костићу) датован је 2010. Дакле, сви су ови радови раније публиковани; али тек ова-

¹ bajobrbr@yahoo.com

ко, скупљени под један „кров“, представљају магистрални пресјек, преглед ауторових истрајних бављења животном преокупацијом: књижевношћу, том заводљивом „старом дамом“ (а вјечно младом); и када подразумијева дјела настала вијековима прије нас.

Импресивно обимна библиографија (извори и литература) броји 330 наслова, најприје се запажа; а потом – како озбиљним дјелима и доликује – регистар имена, па укупно 260 фуснота. И ови – наоко „спољашњи“ – подаци утврђују нас у увјерењу како се у случају *Хијазма и хипостазе* ради о озбиљном дјелу: значај сагледаваних тема, приступ „грађи“, научна „апаратура“, ширина захвата и ауторкиних знања, те досези њених открића, која (ненаметљиво, али убједљиво) дијели са својим читаоцима; квалификују ову истинску студију. Компаратистички текстови, упоредно и *укриштено* анализују дјела наших и њемачких стваралаца, од романтизма и реализма, преко модерне, све до најновијих дана (у пет цјелина): односе драма Слободана Шнајдера *Хрватски Фауст* и Гетеа *Доктор Фаустус* (не пропуштајући прилику да подсјети на хронологију присутности фаустовског мотива-теме у књижевности – најприје њемачкој – од „књиге за народ“ из 16. вијека, али и Кристофера Марлоуа и његовог-првог сценског Фауста у свјетској литератури); њемачког пјесника Ханса Магнуса Енценсбергера и „српског Румуна“ Васка Попе (митска симболика вука: у *Вучјој соли* и Вагнеровом *Прстену Нибелунга*, те појаву „вучјег пастира“; ето копче и са Совиљевом сликом); Келера и Андрића као и Мана и Андрића; коначно Шопенхауера и Лазе Костића. Посљедњи дио књиге бави се „Нолитовим“ *Орфејем* и односом Хелдерлина и Новалиса. Као својеврстан *з а ч и н* ту су интерпретације „завичајних дјела“ (Милошевићев роман *Ми же Сентандрејци*; Ћопићеве приче и Совиљеве слике; потом Андрић и вишеградска приповијетка *Аникина времена* упоредо са Келеровом новелом *Хадлауб*); а у средишњем дијелу књиге професорка Станаревић *у к р ш т а* Манов (митски) роман *Јосиф и његова браћа* и Андрићеву *Проклету авлију*.

Највише *њ е ж н о с т и* и „земљачке“ емпатије склупчано је у тексту о Ћопићу и Совиљу, о Грмечу и Крајини-крвавој хаљини, а супериорно познавање њемачке књижевности, као и склоност ка филозофским тумачењима исказани су посебно у тексту *Феномен осмог стиха*. Али, и прије свега ваља рећи како се Рада Станаревић показује као mudar читалац, прилежан, добронамјеран и дубоко уман (врхунац демонстрира код „ишчитавања“ *То-маса Мана* и наравно Андрића).

„Како год је Ман надахнуто и проживљено писао о Гетеу, Вагнеру, Толстоју и Фројду, тако исто је Андрић исписивао незаборавне ријечи о Вуку, Гоји, Св. Франциску, Лаури и Петрарки. Али ипак, Његош је на првом мјесту... као узор, јер понавља и наставља древни предачки обред, идући

стопама цара Лазара, као владика, владар и пјесник у једном. (...) Заиста, Андрић се потпуно идентификује са у бити трагичним, мада величанственим, светим ликом Његошевим. Његош је Андрићу отац по духу, брат по души, он сам! – по изгубљеној личној срећи и љубави.“ (стр. 87–88)

Бавећи се феноменом поистовјеђивања (ето *хипостазе!*) код Андрића (и кључном реченицом-судбинском изјавом Тамиловом: *Цем султан, то сам ја*), као да и наша ауторка зорно обзнањује и свој лични однос према датој теми: „Да, Андрић, у посредној епској форми, представља најважнији архетип, митски архетип Сопства. А то је чин са атрибутима највеће нуминозности, крунисан праисконским, узвишеним, најсвечанијим, мада рацију потпуно недоступним ријечима: 'То сам ја'.” (стр. 92) Као и Андрићев несрећни јунак, који – коначно – изусти то *То сам ја*, као да нам и Рада Станаревић поручује: ова књига – то сам ја; најбоља од својих „ипостаси“ (ето *хипостазе*, поново)! Храбро и стамено излази „на црту“, исповиједајући лични доживљај властитих сусрета са океаном литературе; чак и онда када добро – болно и искуствено – зна и оно што нам је оставио Андрић у аманет (нескривено, наравно; будући да се као „последња ријеч“ у тексту *Мит, бајка, бајалица*, управо наводи Мудрачева мисао): „Јер, о највећим и најтежим стварима свога живота нико не воли да говори“ (стр. 37) А Рада Станаревић – и овом књигом то показује – зна, жели и мора да проговори и о највећим и о најважнијим, али и болним стварима (И) свога живота!

*

Проза *Слова у песку* Срђана Милићевића (Студио Знак, Београд, 2014) збирка је приповједака, овјенчана са два угледна признања: награда *Светозар Ђоровић* (Билећа, 2014) и *Андрићева стаза* (Вишеград, 2015). Заиста, с правом рецензент књиге – невелике обимом, а простране смислови-ма, порукама и значењима; како се од праве литературе и очекује (а велики Андрић је „завјештао” како *писати треба тако да речима буде тесно а мислима широко*) – и са много разлога, Петар В. Арбутина уочава:

„Рат је временски и драматуршки оквир ових прича, као директан и скривен мотив. Вечни рат који траје кроз све мирне периоде, закрвљеност између народа и браће, сукоб као наставак скривених нетрпеливости из времена ‘мира’, мир као коб и исповедање духа рата. (...) Приче Срђана Милићевића стварају ново и другачије јединство између човека и историје, нације, судбине и специфичности етничке, лингвистичке и духовне мапе настале на темељу вековног искуства живљења и трајања, на једној територији и у једном језику и крајолику, који је више осликан духом него географским одредницама.”

Приче Срђана Милићевића, скупљене као „слова у песку”, су о нама, наравно; о свима-нама, од раније, сада и у будућности. (Зато и јесу толико допадљиве, отржењујуће, свјеже и умјетничке, добре; зато и јесу литература, писано „великим словима”). Чак и када је – наизглед – широк, тематски „оквир” ових прича је, у ствари, узак, локалан. (А само локалним можемо претендовати на универзалност: јер, како бити занимљив на свјетској „пијаци” са производима који су клишетизовано „увозни”?) И, будући лекар, Срђан Милићевић зна да постави „дијагнозу”: од прве приче, *Такав је живот*, до посљедње *Мост на Дрини* приповиједа о ономе што се догодило, у прошлости, ближој или даљој; а та прошлост – самом собом – значи и нашу горку садашњост, али и невеселу будућност.

Овове читаоцу свакако најближа је прича *Шта кафана није* (смјештена у предратно и ратно Сарајево, пратећи „анатомију” једног „случаја” и његову генезу; до ратне изобличености): главни јунак, Сафет О. *није житак ни нападн човјек, већ некако као потрошен, можда опсједнут. Или нешто између.* („Ушао је у бразду”, вели наш аутор.) *Хватао се друштва људи са мало школе, а пуно моћи:*

„Истина, показивао је необичну истрајност у мржњи према појединим особама. Споречкао се или погурао са неким Дином из кухиње и годинама је, пролазећи покрај њега, стискао нос и мрштио се као да пролази покрај септичке јаме. Други пут, опет, на једну уличну мачку, која би повремено улијетала у хотел, бацио је деку и маљем јој размрскао главу”. (стр. 96)

Ликови су Милићевићева најјача „аргументација”: све је у људима; приче саме надлазе, извирући из живих личности! *Ова врטיפека за шанком је жеравица. Само је држи на гасу. Попуститиће*, рећи ће друг Мањура, секретар Синдиката Босне и Херцеговине, за кога се причало да има два стана и кућу на мору; весела, галамција, али никада без мјере: *Подочњаци и сива боја коже, настали, биће, од оне цигарете коју не вади из угла уста, наносили су неки запуштен и беживотан слој на некада, видјело се, лијепо лице.* (стр. 99–100)

Професор Чаки је долазио сљедећи:

„Његова ћутња била је достојанствена, дубока, рјечита. Дуга коса која му је падала преко очију и ушију давала му је некакав неозбиљан, шаљив изглед. Споро је прелазило преко лица и простора, и када би већина већ заборавила ломљаву од разбијене чаше, он би се окренуо. (...) ‘Овдје ми се завршава бесплатни курс разумијевања свијета и људских судбина у њему’, напосред се један дан распричао, ‘а започиње у колони озбиљних, забринutih, породичних људи што крене из спаваоница у Неџарићима. (...) На факултету одржим предавање, обично без икакве везе са поретком и правилима овог свијета, и док се студенти повлаче у страну, спустим се низ степенице,

вратим шешир на главу, окренем десно уз Миљацку, стопама безбожних и наивних Младобосанаца, до овог хотела гдје се прави најбоља кафа и чују најзанимљивији људи.” (стр. 101)

Посљедња два мјеста чекала су Гугија и Бремеца: *Гуги је горштак, брз на ријечи, прост на дјелу, а лирски пјесник. Крчио је себи пут као да је шофер градског превоза.* (стр. 102) Бремец је занесењак: *Они који су читали његове романе кажу да су се могли прочитати до краја.* (102)

И – тако – могло би се унедоглед наводити Милићевићево сликање и вајање ликова који су чинили и наше бивше животе: живо, тачно и прецизно, а искуствено; локално а универзално! А онда је избио рат: *Ужарене лопте умјесто људских глава ходале су рањеним улицама;* почело је „присуствовање историји”, како лапидарно одсијеца Милићевић. *И гранате као громови најопасније су када их не чујеш.* Заиста, и приче су најупечатљивије када се свODE на овакве завршетке!

Једанаест је прича у овој књизи, на једва сто и педесет страница више од једанаест животних судбина; а све уоквирују само једну и једину, нашу „велику причу”. И, нимало случајно (него потпуно супротно: намјерно!), насловна прича *Слова у песку* је шеста- - средишња. У њој има и највише експлицитне „аутопоетике” нашег аутора:

„Како и где пронаћи добру причу, а када је пронађеш, или ти бар замирише у близини, онда се јавља нови проблем – где је отворити? Јер и најбољу причу, стварну или измаштану, тако је лако упропастити. Неспособност да се ублажи притисак свакодневнице, прејака жеља за успехом, недовољан дар за прецизност и меру, о језику и начину казивања да не причамо. И уместо речи уклесаних у камен, осташе слова у песку.” (стр. 71)

„Писање је последица ускраћености... Ко би се нормалан, леп, богат, сређен у личном и породичном животу, бавио овим тешким послом. Писање је замена за нешто друго, за неки облик несхваћености.” (стр. 72–73)

Поред „аутопоетике” има у овој причи и много „аутобиографског” (па чак и када је „замаскирано” другим ликовима): *посао у школи одвлачио му је много времена, она два златна сата у дану која озбиљни писци никоме осим књижевности не смеју дати* (стр. 73); што посебно болно одјекује у – наводним – ријечима Оље-јунакиње *Слова у песку*, која је завршила медицину, специјализирала (ето тог аутобиографског „додира”!): *Све је исто, и овде и тамо. Исто те боли тело ујутро када звони сат, исто переш зубе и на брзину пијеш кафу. У болници те чекају колеге које не подносиш, и досадни пацијенти који те гуше.* (стр. 80)

Конечно, књигу *Слова у песку* заклапа *Мост на Дрини*, гдје се Срђан Милићевић „додирuje” и са Ивом Андрићем (поред онога да, углавном,

пише екавски; као и Нобеловац, задржавајући ијекавски изговор као карактеристично обиљежје јунака), али и са градом у коме је аутору уручено признање, Вишеградом: Евлија Челебија, путописац и шпијун Империје стиже „по наредби Мелек паше у пратњи осам момака”, а управо ту „за још једну горку победу његове опаке крви сазнао је по доласку у Вишеград” (стр. 143); *И баш пред Вишеградом, Евлију стиже вест да се бивши чауш-баша утопио у Мраморном мору. (...) Срећом, ту у граду, док је чекао писмо и поклоне, пронашао је Каими-бабу. На оном месту где река Дрина у наглом завоју избија из дубоког и уског теснаца, одакле се најбоље види мост старог Соколовића, саградио је, овај хелветијски шејх, текију.* (стр. 146)

„Честити господине... нема у овој касаби духа, само мазге и магазе. Али овај мост са једанаест моћних лукова и капијом као круном у средини, заволео сам на први поглед и одлучио да га дервишком молитвом украсим. Као човек од умне, благословене речи, ви знате како када прочитате нешто што вас превазилази и видите да је неко гледао свет са брда на које се ви тек пењете... како тај неко, на мистичан начин, постаје ваш брат у живљењу и трагању. Пожелиш да му се одужиш или да му служиш. Ја сам, набасавши на ово место и угледавши ову камену птицу разапету у ваздуху, у ствари, пронашао место вечног служења људској посебности”. (стр. 148)

Ето, тако се – некако – окончава Милићевићева прича и цијела књига. Ипак – а да не би све било само у знаку (очекиваних) похвала и почести – скрећемо пажњу и на „ситнице које живот значе” а које би ову књигу могле учинити још бољом, а наш утисак потпунијим: повремене стилске и језичке непрецизности (нпр. на страни 72. *написане песме у гимназији*, ваљало би да буду „песме написане у гимназији”; на 75. страни неодржива конструкција *за записати* и *за запамтити*, док *цига* мора бити писано великим словом „Цига” /Циганин/ на стр. 119; а на 122. стр. и 54. није извршена конгруенција: *ребара – штрчалА; долови – изровалЕ*). Има и словних, правописних и штампарских грешака (*остативити* умјесто „оставити” на 80. страници; на стр. 52. *хаирет* умјесто „ахирет”; на стр. 33 *бокуни* би требали бити „боцуни”), а има и анахронизама (у причи *Рат за петролеј* на стр. 58. наводи се први пут да је изворни текст штампан 33. године, а на стр. 67. стоји 34. године; док се у причи *Шта кафана пије* наводи национална припадност *Бошњак* и у времену када је њихов избор био име „Муслиман”). Сигурни смо да ће будућа издања бити „ослобођена” оваквих исклизнућа, а и нове-будуће књиге истог аутора; као што смо и убијеђени да су *Слова у песку* Срђана Милићевића истински вриједно умјетничко дјело.